

Salih Fočo

HUMANIZAM I NJEGOVE PERCEPCIJE**HUMANISM AND ITS PERCEPTIONS****Sažetak**

Humanizam je teorijska kategorija ali i praktični način postupanja ljudi u određenim situacijama. Povijest je bogata iskustvom čovjekovog bitisanja, dobra i zla, nade i patnje. Iz tog iskustva uspostavljene su granice čovjekove moći, mjere stvari i odnosa prema drugim ljudima i prema samom sebi. Iako iskustvena i teorijski utemeljena, misao i praksa postaju humanističke onog trenutka kada ih individua mjeri prema sebi i svojim odnosom prema drugom. Humanizam nije samo individualni čin ili akt, već i kolektivno nastojanje da se stvori humanije i pravednije društvo. Teolozi smatraju da je humanizam izvor čovjekovog nastanka i milost Stvoritelja kojim je individua obdarena i ima da postupa u skladu s očekivanjima i nadanjima. Poredak, vlasti, sistem odnosa u društvima različiti su i po svojoj prirodi su prinuda, dakle suprotnost humanizmu i jednakosti. U sukobu i konfliktu želja i nade, potreba i interesa javljaju se različite kategorije koje imaju smislen poredak stvari koji je uvijek omeđen normom. Norma je tako mjera humanizma, a ne moć kojom raspolaže aparat prinude. Ono što uspostavlja vrijednosni sistem ogleda se u ideji i praksi humanizma. Najsnažnije se manifestira kroz akademski humanizam, koji prednjači po svojoj veličini i odvažnosti u izricanju ali i prakticiranju vrijednosti koje ima jedinka u sistemu nametnutih odnosa.

Obrazovni humanizam dio je akademskog čina koji je danas u sponu, ali i u praktičkim izvedbama u stalnom padu. Oblikovanje čovjeka na društvenim vrijednostima predstavlja cilj društva, ali i porodice. Zato su svi subjekti društva uključeni i na neki način

čine osnovu obrazovnog humanizma. Danas su izgubljene vrijednosti čovjeka i njegov humanitet, na djelu je nasilje ili moć kapitala. U tim novim odnosima čovjek je u praznom prostoru, koji treba iznova popuniti vrijednostima koje će biti humanističke, jer bez njih čovjek ne može opstati niti društvo funkcionirati.

Ključne riječi: humanizam, obrazovanje, čovjek, intelektualac, pojedinac, vrijednost, odanost, tragičnost

Summary

Humanism is a theoretical category and also a practical way of acting people in particular circumstances. History is full of man's existing, good and evil, hope and suffering. From that experience, the limits of man's power are established, measures of things and relations towards other people and towards himself. Although experienced and theoretically established thought and praxis become humanistic in the moment when an individual measures towards himself and his relations towards the other. Humanism is not only individual act or action, but collective trying to create more human and more rightful. Theologians think that the humanism is the source of man's originating and mercy of Creator that the individual is gifted with and should treat in accordance with expectations and hopes. Order, authority, system of relationships in societies are different by its nature are compulsion, consequently, contrariness to humanism and equality. In conflict of wishes and hopes, needs and interests, there are different categories which have meaningful things order that is always bordered with norms. Norm is therefore a measure of humanism but power that is on disposal to the means of compulsion. The thing that establishes the system of values is seen in idea and praxis of humanism. It is exposed strongest through academic humanism that leads by its size and braveness in uttering, but in practicing of values that have an individual in the system of imposed relations.

Educational humanism is a part of academic act that is nowadays in rise, but in practice it is in constant fall. Man's

figuring on social values is the goal of society and the family. Therefore, all subjects of society are involved and somehow make a basis of educational humanism. Nowadays, the human values are lost and his humanity, in practice is violence or power of capital. In these new circumstances a man is in empty area, that should be filled by values which will be humanistic, because, without them neither a man can exist nor a society function.

Key words: *humanism, education, man, intellectual, individual, value, devotion, tragicalness*

Društveni humanizam

Humanizam je u osnovi čovjekove egzistencije, ali i osnovi opstanka i funkcioniranja društva. Zbog toga je humanizam individualna ili psihološka kategorija, ali i društvena, dakle zajednička za sve ljude, ali i za sam sistem i tip društva. Povijesni razvoj čovjeka i razvoj društva oblikovao je prirodu, karakter i granice humanizma. Povijest je uspostavila i odrednice individualnog i društvenog humanizma. Mnoge nauke okrenute čovjeku povijesno su se određivale i razvijale kao humanističke nauke. Kategorija humanizma određivana je i razvijana kroz različite dimenzije i aspekte čovjekove ličnosti, ali i njegove društvenosti. U povijesti su mnogobrojne naučne discipline sebe određivale kao humanističke ili pak segmente humanizma u spoznaji čovjeka i njegove prirode. U temeljne humanističke discipline mogli bismo ubrojiti teologiju, retoriku, pravo, klasičnu lingvistiku i uopće filozofiju i njene discipline. Svaka od ovih disciplina danas se razvila ne samo u jezičkom i semantičkom smislu nego i u bogatstvu ideja i ciljeva koje humanizam može imati i granica u kojima se čovjek može suvereno kretati i društveno se očitovati.

Zbog toga bismo mogli reći da je u temelju humanizma čovjekova sloboda kao mjerilo svih vrijednosti. Iz principa slobode uspostavljaju se ili izvode i drugi principi koji su u temelju humanizma, a koji se ogledaju kroz princip jednakosti, pravde, dostojanstva čovjeka i slično. Ti principi su još u osnovama starogrčkog

humanizma, iz čega su se derivirale filozofske, filološke, semantičke, logičke i humanističke vrijednosti. Zato je humanizam i etički ideal kome se teži nezavisno od društvenih uvjeta i historijskih okvira, kako bi to slikovito rekao Descartes. Dakle, humanizam je neodvojiv od čovjeka, a društvenost čovjeka oblikovana je vrijednostima humanizma. I danas bismo mogli i prihvatiti a i razumjeti Kantov kategorijalni imperativ koji glasi da je „čovjek najveća vrijednost, i ne smije se upotrebljavati kao sredstvo, već uvijek samo kao cilj“. Ako se bolje zamislimo nad ovom maksimom, vidjet ćemo da je čitava povijest bila na neki način okrenuta protiv čovjeka. Stalno je čovjek bio izložen poniženju, uništenju, dakle bio je sredstvo vladara, poredaka, sistema, oligarhija, ili monarhija. Ostvarujući ideal svrhe a ne sredstva, čovjek se suprotstavljao sili i nasilju, suprotstavljao se zlu i onom što je suprotno stvarnoj prirodi čovjeka. Da bi se čovjek opredmetio kao cilj, nužna su bila i pravila, ne samo etička i humanistička načela nego i pravne norme koje će uspostaviti granice prava i imati za osnovu čovjekove svrhe. I sam Rousseau je humanizam razumijevao kao jednakost i slobodu, čovjekovo prirodno i neotuđivo pravo. Ako znamo da je on sljedbenik društvenog humanizma, onda nam postaje jasno zašto nisu samo etičke, moralne norme, zasnovane na humanizmu i razumijevanju drugog, dovoljne da se ostvari čovjekova bitnost. Da bi se čovjek afirmirao i postao svrha, nužan je bio aparat sile koji će štititi čovjeka od nasilja i onog što ga želi podrediti i učiniti ovisnim i neslobodnim. Ideal ili mašta slobode jednako je bila inspiracija pisaca i pjesnika, povjesničara i književnika, a pogotovo pravnika koji su ideale države i poretka htjeli ostvariti na principima humanizma i čovjekove potrebe. Od Platonovog idealizma do Humboldtovog optimizma poreci i sistemi su bili nadređeni čovjeku, a u osnovi svog egzistiranja trebali su biti svrha građana i njihovo opće dobro. Iz tog razumijevanja ili kratkog egzodusa u povijesti ideja vidljivo je da humanizam nije ideal koji je ostvaren, već se iznova stalno uspostavljaju i izgrađuju humanistički principi u novim uvjetima i datim historijskim okolnostima. Nerijetko su u sukobu bili humanizam i čovjek, religija i društvo, religija i vlast. U tom sukobu ponajviše je stradao čovjek. Iz stradanja razvijao se model postojanja čovjeka, demokracija, vlast, etičnost religije i vrijednosti društva. Zbog toga

je humanistički ideal pravedno društvo. Takvo društvo nije ostvareno, iznova se uspostavljaju društveni modeli i obrasci koji za osnovu imaju čovjeka i njegovu slobodu. Mogli bismo reći i da humanizam nije stvar budućnosti, već sadašnjosti. Čovjek živi život u vremenu, a ne u idealima koji treba da dođu i da dočekaju neke novo generacije.

Humanizam ne može funkcionirati ako nije društveno verificiran i masovno prihvaćen. Po tom svom principu on je zaista društveni bez obzira na to što se individualno uspostavlja i realizira kao čovjekov odnos prema drugom i drugačijem, prema drugosti u istovjetnosti. Najsnažnije se humanizam manifestira u radu, znanju, jednakosti i slobodi. Svi ti principi nisu ideal, već čovjekova potreba. Da bi preživio, čovjek mora raditi i stvarati. Radeći stupa nužno u odnose s drugim ljudima, uspostavlja komunikacije, ali i relacije koje moraju biti zasnovane na genealoškim osnovama čovjekovih mogućnosti i potrebnosti koje opet iznova određuju humanistička načela. Znanje je čovjekov dar i produkt rada, ali i individualna sposobnost. Ono može doći do izražaja samo ako je društveno valorizirano i prihvaćeno kao vrijednost. Dakle, iako je produkt individualiteta, implementira se i materijalizira kao potreba i svrha i drugim ljudima. Tek u toj relaciji znanje zadobija vrijednost, dakle u onom odnosu kad ono postaje društvenost. Jednakost je univerzalno načelo među ljudima da bi živjeli u zajednici. Stalni sukob jednakosti i nejednakosti, koja se društveno reproducira, zadobija ne samo humanističke nego i etičke, pravne i ekonomske forme. Sloboda je povijesna kategorija ostvarivana i ostvarena stalno u vremenu i prostoru, ali nikad dovoljno ispoljena u slobodi čovjeka i njegove svrhe. Nesloboda je prirodni pratilac sistema i tipova vlasti. Sloboda je i u religijskom smislu obećanje za neka druga, zagrobna vremena. Od čovjeka svi traže pokornost i poniznost. I pored svega, sasvim ispravno bismo mogli kazati da nema društava bez humanizma, kao što nema čovjeka bez morala. To su načela koja je povijest učvrstila i koja su opstala. Nikakve siline vremena, tiranije i diktature nisu mogle to obuzdati, mada su mnoge od njih neke procese zaustavljale ili onemogućavale. Dakle, u osnovi svakog čovjeka i njegovih karakternih crta je moralni etos, a kod društva humanizam.

Akademski humanizam

Ako s društvenog humanizma pređemo na ono što označavamo ili podrazumijevamo pod akademskim humanizmom, onda bismo mogli reći i da je to problem koji se može promatrati s više aspekata – historijskog, razvojnog, naučnog, etičkog i slično. Historijska dimenzija bi nas samo uputila u složenost fenomena i sam sadržaj problema. S obzirom na ograničenost i potrebu da govorimo o sadašnjim prilikama i stanju humanizma u bosanskohercegovačkom društvu, nužno je da idemo u samu srž, ili *in medias res*.

Ako pitanje akademskog humanizma promatramo u sadašnjem društvenom kontekstu u kome se nalazimo, onda bismo mogli reći da je on neodređen, nejasan i marginaliziran. Skoro dvadeset godina ta riječ bila je potpuno potisnuta i zaboravljena. Na djelu su bili sila, nasilje, retorika mržnje, agresivnost i potcijenjenost čovjeka kao individualiteta nasuprot kolektivitetu. Nasuprot realnosti, društvena stvarnost je potpuno drugačija. U trenucima kada se srušio jedan poredak vlasti, kada se srušio pravni sistem, i kada su stare vrijednosti devastirane, bilo je nužno uspostaviti novi vrijednosni sistem koji će počivati na načelima humanizma koje je čovjek u naprednijim društvima i ekonomski razvijenijim već ostvario. Nakon skoro dvadeset godina nosioci moći shvatili su da hodaju po mraku i da bi izlaz bio u vraćanju općeprihvaćenim i povijesno potvrđenim načelima organiziranja i funkcioniranja društva i načela vladanja. Danas su očekivanja od intelektualaca velika. To je ujedno i izazov za intelektualce da daju odgovor na pitanja koja su u osnovi društvenog humanizma, čiju osnovu čini akademski humanizam. Društveni sistem u kome danas egzistiramo očito je u krizi. Njegove osnovne karakteristike su kaos i beznađe. Da bi se uspostavio novi sistem, potrebni su mu humanistički temelji i u socijalnom i u etičkom i u institucionalnom smislu. Napredna društva ne mogu sebi dopustiti lutanja i gubljenje koraka koji sobom suvremena civilizacija nosi. Da bi se uspostavili novi humanistički i vrijednosni temelji jednog sistema, nužno je odgovoriti na pitanje šta je njegova bitnost i historijska trajnost, a šta promjenjivost. Svako društvo ima svoje vrijednosti na kojima se razvilo i koje je izgradilo. Te vrijednosti treba sačuvati i oplemeniti, treba ih staviti u funkciju budućnosti i čovjeka i samog sistema.

Da bismo došli do odgovora na pitanje šta je društveni humanizam, nužno je prethodno odrediti ili bar naznačiti nekoliko temeljnih karakteristika intelektualnog humanizma. Osnovno ili prethodno pitanje je zato ko ga određuje i je li intelektualni humanizam različit od religijskog, pravnog, ekonomskog, lingvističkog, i slično. Je li se intelektualni humanizam izgubio u metežu vrijednosti koje su promjenjive, dinamične, i koje gube svoju autentičnost. U širem smislu, mogli bismo reći da je humanizam osnova društvenog poretka. Po stupnju humanizma cijeni se valjanost i vrijednost poretka, sistema, ili tipova vlasti, mjeri se vrijednost čovjeka. Zato su svi sistemi u povijesti, bez obzira na to jesu li bili socijalni ili politički, sa sobom nosili ideju humanizma, istina zadobijali su i nove forme i sadržaje.

Ako analiziramo bosanskohercegovačko društvo, onda bismo mogli reći da ono počiva na religijskom humanizmu. Društveni humanizam skoro da ne postoji, ili bar nije oblikovan kao osnova na kojoj funkcioniра društvo. Sa sociološkog aspekta mogli bismo društveni humanizam podijeliti u više kategorija kako bismo ga definirali i potpunije razumjeli. Društveni humanizam se ne očituje u čistom obliku, već je svakodnevni aktivitet koji sobom pojedinci ali i organizirane skupine nose. Kategorijalno izložene elemente humanizma moguće je promatrati kroz političku, kulturnu, jezičku i intelektualnu dimenziju.

Politički humanizam danas skoro da ne postoji, ili se ne manifestira. Politika je danas retorika mržnje, iskazivanje posebnosti, ugrožavanje drugačijeg i drugog, bez elementarnih načela humanosti. Politika u bosanskohercegovačkim uvjetima nije opća korist i dobro svih građana, ona je parcijalna različitost i forma razdvajanja ljudi po kolektivnim vrijednostima, u koje naj snažnije možemo ubrojiti forme nacionaliteta. S obzirom na to da politika čini temelj društvenog bića i da ona uspostavlja osnovu društvenih vrijednosti, nužno je da se detaljnije zadržimo na fenomenu politike i njene dimenzije. Bosna i Hercegovina je u posljednjih deset godina inspirativna za sociologe. Pred njihovim očima se uživo, kao naručeni eksperiment, moglo pratiti kako nestaje jedan sistem, kako socijalni pokreti prerastaju u nacionalne, a u kasnijim fazama i u nacionalističke, kako se konflikti uvećavaju i dospijevaju do naj snažnijeg,

kao što je rat, s enormnim posljedicama, bez prisustva humaniteta i njegovih načela vrijednosti čovjeka i njegovih potencija; kako nastaju akteri i nosioci ideja homogenizacije, iskrivljene ideologije, proizvođenja neprijatelja i, konačno, svih oblika svirepih metoda masovnog učešća aktera u djelima koja pozitivno pravo definira kao zločin; kakva je uloga snaga pokreta, kakva masovnih nacionalnih stranaka, kako se akteri vlasti odnose prema pravima ljudi i kako sami kao nominalni nosioci vlasti istu urušavaju i dovode poredak u stanje haosa, a društvo u bezizlazno stanje. Bosansko iskustvo je tragično za učesnike, a značajno za nauku i pouku za budućnost sistema koji treba iznova uspostaviti na osnovama humaniteta. Ako pođemo od jednostavnog objašnjenja da je promjena jednog stanja drugim, u načelu kvalitetnijim ili funkcionalnijim za prilike u Bosni na kraju dvadesetog stoljeća, sa sigurnošću se može reći da su one bile nagore. Umjesto demokratizacije društva, utonuli smo u totalitarizam, čiju je okosnicu činio nacionalizam; umjesto u ekonomsku tranziciju i tržišnu ekonomiju, utonuli smo u mafijaško-kriminalno i korupcionaško stanje; umjesto prava čovjeka, uspostavljen je kolektivitet nacionalnih i narodnih prava, u kome jedinka i njegov interes ne postoji; umjesto pravne države, uspostavljena je anarhija i represija s enormnom količinom prakticanja vojne i policijske prisile; umjesto procesa integracije, nastupilo je stanje parcijalizacije i dezintegracije; umjesto progresa, dobili smo regresiju i retrogradnost; umjesto socijalnog napretka, nastalo je stanje sivila i masovne bijede. Dakle, dospjeli smo u stanje, kako bi to E. Fromm rekao, negativne slobode. Oni koji su generirali te procese danas se smatraju izuzetim i neodgovornim za stanje koje je tragično i koje ostavljaju generacijama da se s njima suočavaju i da vraćaju povjerenje i nadu u život, suživot, prava i dostojanstvo, pravni sistem i humanost poretka i vlasti.

Suočavanje s prošlošću je nužnost kako bi došlo do velikih promjena, prije svega u socijalno-psihološkom smislu, i kako bi se odbacile 'vrijednosti' prošlosti koje su godinama pa i desetljećima ideologizirane, mitologizirane i prakticirane kao vrline, a u suštini su imale negativne posljedice jer su ugrožavale prava i slobodu drugih nasuprot vlastitosti, kojima je uska politička elita vješto manipulirala i opravdavala svoju nesposobnost i nespremnost za

novo, bolje, dostojanstvenije, pravednije i humanije. Prethodni, socijalistički poredak, počivao je na institucionalizaciji i dominaciji kolektiviteta, koji su i nove vlasti, nastale nakon njegovog nominalnog nestanka, nastavile prakticirati u nešto izmijenjenom obliku. Umjesto klasne pozicije, nadomještena je nacionalna homogenizacija i identifikacija. Ideologija je zamijenjena etnonacionalizmom. Novo stanje slobode, demokratije, tolerancije nije našlo prostora u vladajućoj politokraciji. Uspostavljen je teror, nasilje, pljačka, etnocentrizam širokih razmjera. Iz te spoznaje izvodi se premisa koja je karakteristična za većinu zemalja ex-Jugoslavije – vlasti uspostavljene nakon rušenja socijalizma nisu bile demokratske i nisu mogle biti kreatori i pratioci stanja koje je zahtijevalo institucionalnu, funkcionalnu, pravnu, radnu i političku demokratizaciju i humanizaciju stanja i odnosa nasuprot supremaciji moći vlasti. U takvoj konstelaciji odnosa i dominaciji politike devastirane su osnovne etičke vrijednosti, kodeks humanizma se izgubio, na sceni su sve više akteri sile, nasilja, obespravljivanja, konfuzije, manipulacije, iskrivljene ideologije. Upravo konfuzija stanja potvrđuje da su ipak na scenu zakoračili akteri koji imaju smisla, koji imaju kod, nesiguran ali transparentan, sa stanovništvom, građanima koji se otrežnjavaju od sna i pijanog brodoloma, koji su ih nosali od krajnosti do zaborava. U Bosni je danas stanje nedovršenog rata, krhkog mira, velike obespravljenosti i nemogućnosti građana da se vrate na svoje posjede i imanja, u svoja mjesta prijeratnog boravka. Apsurdna je činjenica da građani Bosne imaju veća prava u egzilu nego u vlastitoj zemlji. Dakle, neki su izgubili imanja, a neki domovinu, što je ovih dana slikovito jedan intelektualac rekao, a neko je izgubio obadvoje.

Kulturni humanizam oslikava se i iskazuje u formama različitosti, odvajanja, negiranja, političkog potčinjavanja, umjesto zbližavanja i uspostavljanja osnovnih i trajnih vrijednosti. Politički procesi koji su dominantni već petnaestak godina ostavili su velikog traga u negativnom utjecaju na kulturu i njene vrijednosti. Kultura tako nije most spajanja već razdvajanja, nije bogatstvo razlika već isključivosti i dominacije jednog. Naprosto, kulturni prostor je politika zagadila do te mjere da se izgubio i smisao svrhe postojanja kulture u onom što je njena univerzalnost i bogatstvo

sadržaja i formi. Mali je broj intelektualaca nosilaca kulturne vrijednosti koji su se opirali i oduprli onom što je retrogradnost ne samo u politici nego i u kulturi. Humanizam je osnova kulturne forme, njenog sadržaja, te kao takva ona treba naći svoj novi vrijednosni smisao i vratiti se svojoj izvornosti kao najvećoj vrijednosti. Bit kulture je inspiracija, različitost, sadržajnost novog, što ona treba i da bude i da ostane. Nagovještaj prohujalog osjeća se u kulturnom stvaralaštvu. Sve je više onog što raduje i što se potvrđuje kao univerzalnost i zajedničko dobro, kao vrijednost podneblja i čovjekovog smisla.

Jezički humanizam oslikava se kroz zasebnost, pojedinačnost, drugost, odvojenost, suprotstavljenost, neprirodnost. Iako govorimo istim jezikom, uporno se uspostavljaju odvojenosti i različitosti koje ne mogu imati ni jezičke ni humanističke opravdanosti. Očito je da neko želi da se što manje razumijemo i da se i kroz jezik sve više dijelimo. Jezik je postao sadržaj politike i političkog umjesto ljudskog i vrijednosnog koji jedinke sobom nose. Kolektivna vrijednost jezika se individualizira i odvaja od svog sadržaja i smisla. Najsnažniji oblik identiteta, i to vlastitog, pokušava se ostvariti kroz jezik. Da bi se to postiglo, nužno je bilo pokazati da je jezik zaseban, bez historijske derivacije i utjecaja. Ta historijska iskrivljena slika jezika postiže se pomoću politizacije i bez stručne argumentacije. Tragovi su negativnog utjecaja već vidljivi, ostaju duboku urezani kao oblici podjele, a ne kao bogatstvo sadržaja koji spajaju u jezičkom smislu i govoru ljude iste kulture i podneblja, istog jezika i povijesne sudbine.

Intelektualni humanizam

Intelektualni humanizam je zasebnost. Da bismo ga potpunije razumjeli, nužno je njegove dimenzije razmotriti kroz nekoliko segmenata ili sadržaja.

Posljednjih dvadesetak godina na društvenoj sceni intelektualci su bili nosioci ideje retrogradnosti, podjela, rušilaštva i stradanja. Vodeće misaone figure bile su prethodnica loše politike ili njena osnova za novi sadržaj – od Srpske akademije nauka i umjetnosti, koja je dala temelj onom što je bila praktična politika Slobodana

Miloševića, do mnogobrojnih stratega i političkih praktičara koji su svoje ideje materijalizirali ili realizirali u praksi. Efekti tih ideja su danas vidljivi. One se jedino mogu mjeriti po retrogradnosti, pogubnosti, negativnim efektima i dalekosežnim posljedicama. Zato i ne čudi opće vladajuće stanovište, koje je danas dominantno, da se intelekt malo cijeni i da ga politika rabi onoliko koliko joj treba, bez posljedica, ali i prepreka.

Istini za volju, bilo je i onih koji su se takvim idejama suprotstavljali. Njih bismo mogli okarakterizirati kao nove disidente u različitom sadržaju i kontekstu društvenog razumijevanja disidentstva. Intelektualci ili intelektualni krugovi koji su imali kritički stav i suprotstavljali se onom što nije humano i što nema naučnu validnost i utemeljenost bili su u nemilosti političkih i vladajućih bulumenti, i to iz vlastitog etnosa, i to s velikom javnom difamacijom. Da se opet pozovemo na iskaz Predraga Matvejevića: „za svoje su bili izdajnici, a za druge uvredljivci“.

Treća kategorija intelektualaca je najbrojnija, a nju bismo mogli okarakterizirati kao šutljivu masu. Takvim odnosima intelektualci su postali potpuno društveno marginalni, politički neutralizirani, a društveno nekorisni. S obzirom na tu poziciju, intelektualce je politički establišment pretvorio u svoje poslušnike, a ne kritičare. Upravo su oni postali lak plijen za oblikovanje i za prihvaćane vrijednosti koje su sumnjive i koje nemaju svoju valjanost. Šutljivost intelektualne mase dala je prostor političkom pragmatizmu da dijeli, razara i onesposobljava sve ono što je stabilno i trajno u jednom društvu, bez posljedica i bez otpora. Da ne bismo ostali na teorijskoj apstraktnosti, nužno je da politički pragmatizam razmotrimo kroz nekoliko datosti. Šta su danas političke vrijednosti u Bosni? Je li dominantna ili vladajuća vrijednost nepodnošenje ili neuvažavanje drugog i drugačijeg (od političkog stajališta do nacionalnog i religijskog identiteta)? Nepriznavanje države Bosne i Hercegovine od političkih snaga koje nominalno imaju vlast u istoj toj zemlji. Intenzivna i energična borba putem izbora za dobijanje legitimiteta vlasti, a nakon zadobijanja ili participacije u njoj opstrukcija njenog funkcioniranja. Znamo li danas kakva je vizija političkih vladajućih snaga prema strukturi i budućnosti Bosne i Hercegovine? U čemu je tajna uspjeha nacionaliteta s

negativnim predznakom nasuprot normalnom, humanom i demokratskom? Znamo li gdje počinju, a gdje prestaju granice vlasti, a gdje stranački interesi i podjele? Postoji li saglasnost o ciljevima, uzrocima i posljedicama rata političkih snaga koje nominalno čine savez ili koaliciju u vlasti?

Nepostojanjem saglasnosti o konceptu vlasti, vodećim idejama i postupcima, politika građane usmjerava ka kolektivnim histerijama koje rezultiraju strahom od drugih i od samih sebe. Vlast je korumpirana i kriminalizirana, uz odsustvo ili zamagljenost bilo kakvog tipa odgovornosti za uspostavljeno stanje ili pak negativne procese. To svakako usložnjava stanje konfliktnosti, koje je naslijeđeno iz nedavne prošlosti i koje se stalno podstiče, kako u nacionalnom tako i teritorijalnom i religijskom smislu. Vodeće interesne ili politički reprezentne grupe ne mogu se dogovoriti oko osnovnih ciljeva i mjera koje treba poduzeti, već stalno blokiraju stanje i okreću promjene unatrag, ka novim sukobima, konfliktima i nejasnoćama. U nedostatku vizije i blokada od interesnih moćnih političkih centara građani se povlače u sebe, u apstinenciju izbora, a time i participacije u javnom životu. Izlaz iz stanja histerije mladi traže u napuštanju zemlje ili u ponoru patoloških skupina koje se množe aritmetičkom progresijom u beznadnom prostoru. U takvom stanju intelektualci šute ili pokorno prihvataju politiku kao sudbinu, bez kritičnosti i suprotstavljenosti.

Obrazovni humanizam

S društvenog i intelektualnog humanizma vratimo se onom što je nama najbliže i gdje se mi osjećamo prozvanima, a to je obrazovni humanizam. Ne samo u prošlosti nego i danas veoma je važno pitanje humanizma. Zato je ključno pitanje kako uspostaviti obrazovanje na načelima humanizma i vrijednosti društva i sistema. Ako imamo spoznaju da društvo nije uspostavilo svoj vrijednosni sistem, kako onda uspostaviti sistem obrazovanja. Da bismo našli odgovor, nužno je da se vrijednosti individualiziraju. Obrazovanje je opća korist i opće dobro, pa je samim tim i humanizam vrijednost koju treba stjecati i izgrađivati. Ako pak razumijevamo da je znanje najveća vrijednost, i individualna i društvena, onda moramo shvatiti

da je čovjek u osnovi obrazovnog procesa, i da on usvaja vrijednosti i znanja koja služe njemu, a korist ima čitava društvena zajednica. Ako uđemo u samu bit znanja, onda ćemo doći do spoznaje da je ono glavni izvor moći u društvu i da se danas u globalizaciji vremena i prostora najviše posvećuje pažnja kako ograničiti i kontrolirati moć znanja. Iako se znanje kupuje i prodaje, nužno ga je ograničiti na dobrobit čovjeka i opstanka društva. Zato je ključno pitanje kako humanizirati tehnologije, kako sačuvati prirodu i kako ograničiti čovjekove potrebe u cilju opstanka svih i ljudske zajednice kao cjeline.

Znano je da je obrazovni sistem složen društveni sistem i nema društva koje nije uspostavljeno na vlastitim vrijednosnim pretpostavkama. S pravom se koriste iskustva drugih, ali posebnost je dominantnost koju generira svaki sistem i na kome gradi svoju budućnost. S pravom govorimo o sistemu jer je obrazovanje naj-složeniji fenomen društva. Njegov kod, vrijednost, upotrebljivost ne zavise više samo od porodice ili malih grupa, već od čitavog spleta institucionalnih društvenih struktura. Obrazovni sistem je izazov i budućnost društva zavisi od njegovih vrijednosti. Budućnost je teško predvidiva, ona je plod nužnosti, slučajnosti i volje. Sva društva razmišljaju o nedostacima svog sistema i teže da ga programiraju, poprave ili preusmjere. Dakle, budućnost zavisi od nas, šta želimo i šta ćemo s njom učiniti. Svjedoci smo izuzetnog napretka u obrazovanju, svjedoci smo razvoja institucionalnog školskog sistema, napora koje društvena zajednica poduzima. Iskustvo je pred nama, reforme i ishodi, želje i nužnosti iskazuju se kroz uspjeh ili neuspjeh i čovjeka i društva. Uprkos iskustvu, postavljamo pitanje finaliteta, šta je svrha. Je li svrha odgojiti pojedinca, odgovorne građane, prenositi znanja, učiti kako se uči? Čemu dati prednost: zajedničkom napretku ili obrazovanju? Je li moguće odgojiti čovjeka u svim njegovim dimenzijama? Šta valja podučavati, čemu dati prednost – znanju ili metodama kojima se ono prenosi? Jesmo li svjedoci pada vrijednosti obrazovanja na svim njegovim stupnjevima? Dalje bismo se mogli pitati je li moguća demokratizacija obrazovanja i šta demokratizirati, gdje prestaje humanizam, a gdje počinje demokratska sfera, je li utrka za diplomom i dalje isplativa i jedino vrijedna i za pojedinca i za sistem, je li za sve kriva škola

i zašto se društvene teškoće prebacuju na njen teret? Iz letimično postavljenih pitanja vidi se da je obrazovanje uvjetovano mnogobrojnim društvenim mehanizmima i normama. Ono je povezano s društvom i njegovim vrijednostima, s ekonomskim razvojem, s karakterom društva i njegovim uređenjem. Svaki od podsistema ima svoje strategije, od javnog školstva do privatnog, od roditelja i djece do nastavnika, medija, privrede, do političkih interesa i ciljeva. Dakle, sistem obrazovanja je pod snažnim utjecajem društvenih zahtjeva i zato je podložan promjenama, ali i otporima. Raspon prihvaćanja vrijednosti kreće se od porodice do univerzitetske zajednice. Iako postoje bogato iskustvo i razvijeni sistemi, vidljivo je da postoje ozbiljne teškoće i problemi na koje društvo još uvijek nema odgovora.

Obrazovanje je dinamičan proces koji se ne zaustavlja već stalno razvija i produžava. U novije vrijeme o obrazovanju se govori kao o cjelokupnoj životnoj aktivnosti čovjeka. Napredak nauke i tehnike uvjetuje stalnu potrebu za podizanjem obrazovnog nivoa i produžavanjem vremena za stjecanje određenih znanja. Investiranje u obrazovanje danas je izuzetno veliko i sa stalnom tendencijom povećanja ulaganja, kako individualnog tako i društvenog. Skoro da se počeo mjeriti materijalni i socijalni položaj stanovništva i nacionalni dohodak prema broju i stupnju obrazovanja njegovih stanovnika. Dakle, ulog u obrazovanje postaje izuzetno velik. Očekivanja od obrazovanih ljudi su srazmjerna ulaganju.

Univerzalnost obrazovanja je veoma raširena. Pojedinačnosti i izoliranosti su minimizirane. To vodi ka tipologiji obrazovnih obrazaca i modela. Pokretljivost radne snage i integracije koje se čine na globalnoj razini dovode do nužnosti usklađivanja obrazovnih modela i njihove jednoobraznosti, dakle upotrebljivosti bez obzira gdje se stječe. U raširenoj terminologiji taj proces nazivamo Bolonjskim procesom, koji pokušavaju realizirati sve evropske zemlje. Taj proces se odvija veoma dinamično i s velikim otporima kulturološke, jezičke i sadržajne prirode. Obrazovanje je danas jedno od temeljnih ljudskih prava, ali je ono i nužnost savremenog društva. Putem obrazovanja pojedinac spoznaje sebe, svoju povijest, nastanak i strukturu društva, procese u prirodi i odnose u društvu. Pored usvajanja određenih znanja i sposobnosti, obrazovanje ima značajnu

ulogu u prenošenju znanja, kulture i tradicije društva. Danas su obrazovne vještine i stečena znanja vrlo primjenjivi i upotrebljivi u privrednom i praktičnom životu. Znanje je postalo veliko bogatstvo svih pripadnika zajednice iako se individualno stječe. To je, ustvari, skoro jedina individualna osobina koja, u primjeni i materijalizaciji, u praksi postaje zajednička vrijednost i korist čitave zajednice.

Literatura

- Erich Fromm, *Bještvo od slobode*. Naprijed, Zagreb, 1986.
- Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*. Politička kultura, Zagreb, 1997.
- Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima/Društveni ugovor*. Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Salih Fočo, *Ogledi o tranziciji*. Dom štampe, Zenica, 2005.
- Ulrich Beck, *Pronalaženje političkog*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
- Mišel Lalman, *Istorija socioloških ideja*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.
- Nicos Mouzelis, *Sociologijska teorija*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000.
- Antonio Giddens, *Posledice modernosti*. Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Salih Fočo, *Sociologija odgoja i obrazovanja*. Dom štampe, Zenica, 2002.
- Duško Sekulić i saradnici, *Sukobi i tolerancija*. Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2004.